સર ગુઝશ્ત

યાને

અહવાલે-ઊમર

મુલ્લા દોપીયાઝા.

ઉરદુ ઝબાન-ગુજરાતી હરફું મેં.

શકમ—આસમ.

કા. ઇ. કા. મ. પોરબંદરી.

હુકમસે.

.માલકાને મતબએ ફતહુલ કરીમકે.

બંબઇ.

શાખે ફતહુલકરીમ પરેસમેં છાપી ગઇ.

સને ૧૩૦૯—હીજરી.

સર ગુઝશત.

યાને

તવારીખે-મુલ્લા દોપીંયાઝા.

રૂબાઈ.

બહોત લોગ અયસે થે જીનકા હમેંશા,
મુશક્યન બદન થા મોઅત્તર કફન થા;
જો કબરે-કોહન ઉનકી ખોદી! તો દેખા,
ન તારે-કફન થા! ન અઝ્ઝાએ-બદન થા.

મુલ્લા દો-પીયાઝાકા નસબનામા ઔર ઉસકે ઉમરકા અહવાલ.

"મુલ્લા-દોપીયાઝા" ઈસ નામકે રેહનેકા સબબ હમ આગે બયાન કરેંગે; યહાં ફકત ઈસકી પૈદાયશ ઔર કુછ મુખતસર તૌરપર ઉસ્કે ઉમરકી-તફસીલ જો જુદી-જુદા કીતાબુંસે હમેં મીલસકી, લીખતે હેં. યે તો ઝાહીર હૈ કે મુલ્લા! કોઇ બડા ઇઝ્ઝતવાલા ઔર સાહેબે-હુકુમત આ

હમી નથા કે જીસકા ઝીકર કીસી મોઅતબર—તારીખમેં લીખા જાતા. અગરચે મશહુર યે હૈ કે મુલ્લા દો—પીયાઝા! જલાલુદીન—અકબર બાદશાહ હીંદુસતાનકા વઝીર—આઝમ થા, લેકીન યે બાત બીલકુલ ઝુઠી હૈ; હમેં આજતક યે બાત કીસી કીતાબસે સાબીત નહીં હુઇ. હરચંદકે બઅઝ લતાફુંકી છોટી—છોટી કીતાબુંમેંભી યહી લીખા હૈ કે મુલ્લા વઝીર–આઝમ થા, લેકીન અબતક કીસીને યે બાત સહીહ-તોરપર પાએ—સુબુતપર નહીં પોહુંચાઇ કે હમ યે બાત (મુલ્લાકે-વઝીર આઝમ હોનેકી) ફલાન–તારીખકે હવાલેસે લીખતે હૈં. ઇસમેં શક નહીં કે મુલ્લા! આબરૂદાર, હોશયાર, હાઝીર-જવાબ, ઔર ઝહીન (ચાલાક-અકલમંદ) શખ્સ થા. ઔર યે બાત ઇતની કાબીલ ખયાલ ખીંચનેકે નહીં, ખુદ ઉસકે હાલાતે-ઉમર હમારે ઇસ દઅવેકો સચ્ચા કરનેકે લીએ કાફી હૈ.

મુલ્લા! શેહર—તાઇફમેં જો અરબમેં એક મશહુર શેહર હૈ પૈદાહુવા. ઉ.સ.કે બાપકા નામ "અબુલ–મહાસન બીન અબુલ—મકારમ" હૈ. અબુલ–મકારમ શેખ–સીદીકી થા. યે શખ્સ તાયફકે આબરૂદારૂંસે હૈ, બલકે તાયફકે અત

રાફ (આજુ-બાજુ) મેં હરએક ઉસકો સાહેબે-દૌલત હોને કે સબબસે હર શખ્સ ઈઝઝતકી નીગાહસે દેખતાથા.

અબુલ-મહાસનકી (મુલ્લાકે બાપકી) ઊસવકત નવબ્બર સકી ઊમરથી. કે ઉસકે બાપ અબુલ—મકારમકી વફાત હો ગઈ. ઉસકે બઅદ અબુલ-મહાસનકો કોઈ અયસા મુરબ્બી નહીં રહા કે જો ઊસકે માલો-અસબાબ, રૂપ્યા-પૈસા! ઔર કુલ મીલકત વગૈરાકા પુરાં પુરા બંદોબસ્ત કરતા. તનહા ઊસકી એક—માં થી જો રંડાનેકી--હાલતમેં માલ—મીલક ત વગૈરાકા બંદોબસ્ત ઔર અપને બચ્ચેકી પરવ રશ કયા કરતીથી. જહાંતક હોસકા બંદોબસ્ત કરતી રહી, ફીરભી આખરકો તો ઔરતહીથીં, મરદુંકી બાતુંકો કહાં પોહુંચ સકતીંથી! ઝમીનદારૂંને ઝમીન દબાલી, કીરાયાદારૂ ને મકાનું પર અપના કબ્જા કરલીયા. અબ સુનો કે ઈસ બેવા ઔરતકે પાસ ફકત એક—મકાંન ખુદકે રેહનેકા રેહગયા. માલ-મીલ્લકતકી તો યે મીટી વૈરાન હુઇ, જો હમને ઊપર બયાન કીયા.

અબુલ—મકારમ (મુલ્લાકે દાદા) કે પાસ માલ—મી લકત ઔર ઝમીનકે સીવા રૂપ્યે રોકડેભી બહોત કુછ થે, ચુ

નાચે ઉસ રૂપ્યાકે બદૌલત ઊસકી (મુલ્લાકે બાપકી) ઔર ઊસ કે માં-કી ગુઝરાન હોતીથી.

અબુલ—મહાસનકી મા પડહી લીખી ઔરતથી, ચુનાચે અપને બેટેકો આપહી "ફીકહા—હદીસ વ કુરઆન" વગૈરાકી તઅલીમ દેતી રહી; જબ વો ખાસા કાબીલ, ઔર બલકે હાફીઝ હોગયા. બીસ-બરસકી ઊમર મેં ઉસને અબદુલ-જબ્બારકી બેટી "સીરાજુન-નીસા"કે સાથ ઊસકી શાદી કરદી, ચુનાચે અબદુલ-જબ્બારને બહોત કુછ માલો—અસબાબ અપની બેટીકે જેહઝમેં દીયાથા. હનુઝ શાદીકો અભી ફકત છ મહીનેહી ગુઝરેથે કે અબુલ–મહાસનકી માં—કા (મુલ્લાકી દાદી) ઇનતકાલ (વફાત) હો ગયા! માં-કે મરનેકા સખ્ત સદમાથા, પર બીવી (મુલ્લાકી-મા) ખુશ કીસમતીસે અચ્છી હાથ લગ ગઇથી; ઊસકી ખુશ-ઇખલાકી ઔર હુનર મંદીસે અબુલ—મહાસન! માં-કે મરનેકા સબ ગમ ભુલ ગયા. સીરાજુન—નીસા (મુલ્લાકી-માં) કુરાન શરીફ દેખકે પડહી હુઇથી, ઔર ઝરૂરી મસઅલા-મસાઇલસેભી વાકીફ થી, ઇલ્મ-ઇનશામેં ઉસે અચ્છા દખલથા, ખાવીંદકી તાબેદારી ઔર ફરમાં બરદારીકો અપના સબબ-તી

જારતકા જાનતીથી; જયસાકે ઇસિ ઝમાનેકી નેક–ઔરતુંકા અભીતક યહી તરીકા હે. ગરઝ અબુલ-મહાસનકો અપની બીવીસે ઇતના ખુશ થા કે ઉસને બારહા અપને દોસ્તુંસે યે બાત કહી કે "મેં-બીવીકે હાથું જીતેજી જન્નતમેં હું." એક રોઝ સીરાજુન–નીસાં અપને ખાવીંદસે કેહને લગી કે ખાલી ઘરમેં બેઠે–બેઠે કયા કરતે હો? ઇસિસે તો યે બેહતર હે કે તુમ એક સોદાગીરીકી દુકાનહી કરલો? "નીય્યત સાબીત હે તો મનઝલ આસાન હોજાએગી."

બીવીકી મેહનત ઔર ઊસકી નેક નીય્યતીકી બરકતને ઊસકી દુકાનકો ચમકા દીયા. સીરાજુન–નીસા દુકાનકા હીસાબ–કીતાબ લીખતી પડહતી, ઔર અબુલ–મહાસન દુકાનદારી કયાં કરતા. ચુંકે યે ઔરત! પડહી હુઇ ઔર સમજદાર થી, અકસર અયકાત અપને ખાવીંદકો દુકાનદારીકી ઉંચ–નીચસે આગાહ કરતી રેહતી થી. ગરઝ ઇનદોનુંમેં અયસા ઇત્તફાક. (મોહબ્બત) થા કે અગર હમ યે કહેં કે વો "એકજાન–દો કાલીબ થે" તો બજા હે; યા યે કહેં કે વો દોનું આપસમેં "દો–મગઝ એક પોસ્ત થે" તો યે બાત હમારી કુછ ઝુઠી ન હોગી. સાહેબો! દેખલો કે બીવીકે ઇ

હમ હાસીલ કરનેસે દીનકે સીવા દુન્યામેં કીતના ફાયદા પો હુંચતા હૈ? આપને સુનાકે સીરાજુન-નીસાને અપને ખાવીં દ અબુલ—મહાસનકી કયસી મદદ કી? ઇસ ઝમાનેમેં ભી જહાં કહીં પડહી હુઇ ઔરતેં, અપને ઘરકા રૂખ રખાઓ ઔર અવલાદકી તરબીય્યત નીહાયંત ખુશ અસલુબીકે સા થ કરતી હૈં.

શાદીકે તીન સાલ બઅદ સીરાજુન—નીસાકો હમલ રહા. કાએદા હૈ કે જબ ઈનસાનકો ખુદા ચાર—પૈસે દેતા હૈ તો ખુવાહ—મખુવાહ ઉસકે દીલમેં અવલાદકી આરઝુ હોજાતી હૈ. ચુનાચે દોનું મીયાં બીબીકો "બચ્ચાકી" અઝ બસ તમન્ના થી. અબુલ મહાસનને અપની બીબીકે આરામકે લીએ, ઔર ઇસ ખયાલસેભી કે બચ્ચા ખુબસુરત પૈદા હો! દો-મામાએં (નોકરન્યાં) ખીદમતકે વાસ્તે મુકરરર કર દીં; ખાનેપીનેકી બહોત ખબરદારી હોનેલગી, તાકીદથી કે ગલીઝ-ખોરાક ઘરમેં પકને ન પાએ. અબુલ—મહાસનકો હર વકત યે ખયાલ થા કે બીબીકો કીસી તરહાકી તકલીફ નહો, ઇસલીએ હમેશા ઊસે (અપની ઔરતકો) "હાથું-છાઉં" રખતા. ગરઝકે રજજબકી તેરવીં તારીખ થી કે "મુલ્લા—સા

હુઅ” પૈદા હુએ. અબુલ-મહાસનને દો-નીફલ શુકરાનેકે અદાકીએ, ઔર મૌલુદકે લીએ દરાઝીએ-ઊમ્મર, સાહેબે-નસીબ, નેકબખ્ત હોનેકી દુઆ કી. ફુકરા ખીલાએ, ગંએ, ઔર બહોત કુછ ખૈર-ખૈરાત કી ગઇ. મોહલ્લેકે ઇમામકે મશવરાસે મુલ્લાકા-નામ “અબુલ-હસન” રખા ગયા.

મુલ્લા સાહેબકી સુરત ! ચંદે-આફતાબ !! ચંદે-માહતાબથી !!! ઊસકે દો-સબબ હૈં. એકતો મુલ્લા સાહેબકે માં-બાપ દોનું ખુબસુરત થે, દુસરા-સબબ યે હૈ કે મુલ્લા સાહેબકે માં-બાપને જહાંતક બનસકા હકીમાના બરતાઓ રખા. અબુલ-હસનકે માં-બાપ દોનું, ઊસે (મુલ્લાકો) અપની જાનસે ઝીયાદા અઝીઝ રખતેથે, ઔર એક-ઔરત ઔર એક મરદ ઉસકે ખીલાનેપર (સંભાલનેકો ખેલનેકો) નૌકરથા. ગરઝ પાંચ બરસતક મુલ્લા સાહેબ ! ઇસી તરેહ નાઝો—નઅમત મેં પલતે રહે. જબ પાંચ ભરકે છઠાબ્સાલ શુરૂ હુવા, તો અબુલ—હસનકે બાપને ઊસે (મુલ્લાકો) મોહલ્લેકે મક્તબ મેં પઢનેકે વાસ્તે દાખીલ કયા. ઇસ મક્તબકે ઉસતાદ ! અબદુર-રેહમાન નામી એક-બુઝુરગ સાઠ-બરસકી ઊમરકે આદમી થે, મોહલ્લેકે તમામ લડકે ઔર લડકીયાં ઉનકે પાસ

ડહુનેકે વાસ્તે આયા કરતી થીં. અબુલ-હુસનકી માં—કી લિઆકત ઔર દાનીશમંદી તો હમ ઊપર બયાન કરચુકે હૈં. અબ ઊસને (મુલ્લાકી માંને) અપને લડકેકો (મુલ્લાકો) ભી લાયક ઔર ફાયક બનાનેકી તદબીરકી. ચુનાચે હરરોઝ આપને એેટેસ દાનીશમંદી ઔર બહાદુરીકી હીકાયતેં કયા કરતી, ઔર ઉલુમકે-હાસીલ કરનેકા ઉસે શૌક દીલાતી રહી; ઔર ઉસે ખેલભી ઇસિ કીસમકે બતાતી કે જીસકે સાથ ઉસકી તઅલીમ (સીખના) ભી દુરૂસ્ત હોતી જાતી. ગરઝકે અબુલ-હુસન હરરોઝ વકત મુકરરરાહ પર મકતબ જાયા કરતા. મકતબકે બરચુંકે સાથ ઉસકી (મુલ્લાકી) તબીઅત અયસી લગ ગઇથી કે જબ ખાનાખાને ઘર આતા તો ઊસકી માં ઉસે બોહતેરા ઠેરાતી, પર વો ફૌરન ચલા જાતા ; ઔર એક મીનીટભી ફુઝુલ ન ઠેરતા. હંસી મઝાક (મસખરી) કા શૌક! અબુલ હુસ્નકો લડકપનહીસે થા. ચુનાચે વો બરચુંકી જુત્યાં છુપા દીયા કરતા ! ઔર જબ ચંદ-લડકે એકઠ્ઠે હોકર બેઠતે, તો વો (મુલ્લા) ચુંપકેસે ઉનમેંસેં કીસીકે ચાંટા (ટપલી) મારતા ઔર આપ ઇસતરેહ સમટસમાટાકર (દબકર, ચુપચાપ) બેઠતા કે ગોયા ઉસે ખબરભી નહીં. એક દીન મકતબકેસાર

બચ્ચે હમેંશાકે મુવાફીક અપને અપને ઘર ખાનાખાનેંગએ, અબુલ હસન (મુલ્લા) જલદીસે અપને ઘરસે ખાનાં ખાકેર ચલાઆયા ; મકતબમેં આકર દેખાતો ન ઊસતાદજી હેં ન શાગીર્દ હેં ! ઉસને ઝટ એક લડકેકા સીપારા ઊસકે જુઝદાનસે નીકાલ, ઉસતાદજીકી કીતાબુંમેં છુપા દીયા. ઝોહરકી નમાઝકે બઅદ જબ બચ્ચુંને અપને અપને સીપારા નીકાલકર પઢહના શુરૂ કયા, તો ઉસ લડકેકા સીપારા જુઝદાન (પાકીટ) મેં ન થા, બહોત ઢુંઢા ન પાયા ! તબ હારકર ઉસ બચ્ચેને ઊસતાદજીસે કહાકે મેરા સીપારા કીસીને ચુરા લીયા ? ઉસતાદજી બહોત ખફા હુએ, ઔર કહાકે યે કયા ના-મઅકુલ હરકત હે ? અચ્છા ઇન સબકે બસતે (જુઝદાન પાકીટ) દેખો ? જીસકે પાસસે નોકલઆએ, ઊસકા મુંહ કાલા કયા જાએ. ચુનાચે સબ લડકે અપને અપને ઘરસે તવ્વેકી—સીઆહી લે આએ, ઔર તેલ મીલાંકરં ઘોલલી. ખુબી યે હુઇ કે મુલ્લા સાહેબ ! બચ્ચુંકે બસતે દેખનેકે લીએ ખડે હુએ. જબ સારે જુઝદાનં દેખ ચુકે, તો મુલ્લા સાહેબને ઉસતાદજીકી કીતાબેં ટટોલની શુરૂ કીં, સીપારા તો ઉસમેં રખાહી હુવાથા, ફોરન નીકાલ લીયા ! ઔર હાથ બાંધકર

ખડે હોગએ !! ઔર કહાકે અબ ઈકરારકે મુતાબીક હુકમકી ઇજાઝત હોજાએ ? યે સીયાહી હાઝીર હૈ !!! યે સુનતેહી મક તબકે સારે બચ્ચે હંસીકે મારે લોટ ગએ. ખેર વો બાત તો ગુઝર ગઇ, અબ મોહલ્લામેં મુલ્લાકે મસખરે પનેકા ચરચા હોને લગા ; યે બાતેં સુનકર મુલ્લાકે માં-બાપ બહોત ખફા હુએ. મુલ્લાને નીહાયત અદબકે સાથ અરઝ કયાકે આપ અગર કીસી કામકે કરનેકે લીએ હુકમ દેં ! તો કયા મેં ઉસે ન કરૂં ? ગરઝ તીન બરસતક ઉસી મકતબમેં મુલ્લા સાહેબ ઈલ્મ સીખતે રહે. બારા—સીપારા ઝબાનપર યાદ કીએ, ઔર ખત—પુરઝા (ચીઠી પતરી) ઔર હીસાબ લીખને પડહનેકી તાકત બહુમ પોહંચાઇ; એક આધા સરફ—નહુકી કીતાબ, ઔર ઝરૂરી મસાએલભી યાદ કરલીયે.

મુલ્લા! ગઝબકા ઝહીન (યાદ દાશતવાલા) થા ! ઔર કયું ન હો "અલ-વલદો-સીરરૂલ-અબીહ" (જયસે માં બાપ વયસે બેટે) ઉસકી માં કયસી ઝકી ઔર ફહીમ ઔરત થી ! કાએદા હૈ કે મા-અગરચે લાયક હોતી વો અપને બચ્ચેકી તઅલીમ પેટહીમેંસે શુરૂ કરદેતી હૈ. ગો ! બ-ઝાહીર તઅલીમ (સીખાના) ઈસ કીસમકી નહો કે બચ્ચા પડહા પડહાયા,

દસ્તો—કલમ પૈદા હો? મગર નહીં "ઈખલાકી-તઅલીમ, જેહની કુવ્વત, ઇલ્મી માદાહ," બેશક અપને સાથ લેકર આં તા હે; ચુનાચે મુલ્લાકા જેહન ખુસી તરેહ પેહલેહીસે ઝારા બેસ્તુાથા. અગર મુલ્લા! દો-ચાર બરસ ઔર તઅલીમ પાતા, તો બહોત અચ્છા આલીમ-બેમદલ હોજાતા; મગર અફસોસ! કે કીસમતને યારી નકી. ઊસ વકત મુલ્લા નવ બરસ ઔર છ-મહીનેકા થા કે ઉસકી રફીક માંને ઇસ દાર ફાનીસે કુચ કયા. (યાને વફાત પાઈ) અબુલ—હસનકો અપને માકે મરનેકા બહોત રંજ થા, ઔર યે સદમા હરવકત ઉસ કે દીલપર રેહતાથા. હઝરાત! (અયપડહનેવાલો ઇસ કીતાબકે?) યે ગૌરકા મુકામ હે કે ઇસ છોટીસે ઊમરમેં મા—જયસી શફીકકા સરસે ઉઠ જાના ગઝબ હે? ગરઝ મુલ્લા! હર વકત અપની માં—કો યાદ કરકે ઝાર-ઝાર રોયા કરતા, ઔર હર એકસે યે કેહતા કે બતાઓ "મેરી અમ્મા-જાન કહાં ગઈ?" અફસોસ હે! કે જો શખ્સ અયસે નાઝો—નઅમતમેં પલા હો કે જીસને કભી રંજકા નામ તકભી ન સુના હો, ઉસપર એક હી વકત યે સદમા (મા-કે ગુજરનેકી મુસીબત) આપડે!!!

અબુલ—મહાસન (યાને મુલ્લાકા બાપ) કો સીરાજુન—

નીસા (ખુદકી ઔરતકા) કે મરનેકા ઈતના રંજ થા કે ઉસને બહોત મુદ્દત તક, દીલ દેકે કીસીસે બાત તક નહીં કી. ફીલ-હકીકત અયસી ખુશ-કીસમત! ઔર તઅલીમ-યાફતા બીવી! ઉસે દોબારા મીલની બહોત દુશવાર થી. ઈસમેં શક નહીં કે અબુલ-મહાસન ઉસકી બદૌલત દુન્યામેં એહ શતકે મઝે ઊડાતાથા; સીરાજુન-નીસાહી ઉસકી તરક્કીએ તીજારતકા સબબથી, ઊસકે મરતેહી બેપારકા ઢંગ બીગડ ગયા. કયુંકે અબુલ મહાસન! એક સીધા-સાધા (ભોલા-ભાલા) મુલ્લાથા, "ફીકહા વ હદીસકી" ચંદ કીતાબેં જો ઉસકો માં-ને પડહા દીથીં, વહી ઉસકા જોહરે લીયાકતથા, ગીયાઝી, ઔર ઈલ્મે-સયાકસે વો બીલકુલ બે ખબરથા. સચતો યે હે કે ઉસ વકત, જબકે સીરાજુન-નીસા ઝીંદાથી તો તીજારત કા કારોબાર ઉસીકે દમસે ચલ રહાથા, ઔર યે તો (અબુલ મહાસન) બરાએ નામ માલીકે-દુકાન થા. અબુલ-મહાસન! બહોત થોડે નફઆ પર બેપાર કરતાથા, યહાંતકકે ટકકે રૂપૈયેપર ઊસકી દુકાનદારી ચલતીથી; ઈસી સબબસે શેહર કા હરએક અમીરો-ફકીર ઉસીકી દુકાનસે સોદા ખરીદતા. અફસોસ! સીરાજુન-નીસાકે મરતેહી અબુલ-મહાસન

કી દુકાનકા જલ્દ ખરાબા હોગયા. સીરાજુન—નીસાને મુર તે વકત અપને ખાવીંદકો યે નસીહતકી કે "તીજારતકે મુઆ મલાતમેં ઝુઠ ન બોલના, ઔર ઝીયાદા નફઆ લેનેકી હુર ગીઝ તુમઆ (હીરસ) ન કરના ; અમીર-ગરીબ સબકે સાથ નરમીસે પેશ આના." હકીકતમેં ઉસ મરહુમાને યે એક "આમ-નસીહત" (સબ લોગુંકે વાસ્તે) અયસી કી હૈ કે હર એક બેપારીકો અપને દીલમેં મઝબુતીકે સાથ યાદ રખના ચાહીએ.

અબુલ—મહાસનતો અપને રફીક—બીવીકે ગમે-જુદાઇમેં મીસલ માહી—બે આબ તડપતા! ઉસે ઇસ કદર અપની બીવીકે વફાતકા સદમાથા કે ઉસે દુન્યા ઔર આખ રતકી કુછ ખબર ન થી ; ઔર હરએક નૌકર ઔર ગુમાશ તુંને લાગ દેખકર અબુલ—મહાસનકે માલપર ખુબ હાથ સાફ કરના શુરૂ કયા. મુલ્લા—અબુલહસનકો કુછ ખબર ન થી કે દુકાનપર કયા આતા હૈ ઔર કયા જાતા હૈ. નૌકર ચાકરૂંને યે સોંચ લીયાથા કે હીસાબ—કીતાબ દેખનેવાલે તો અબ મરગએ, ઔર અબુલ—મહાસન તો એક મુલ્લા આદમી હૈ, ઉસે હીસાબ-કીતાબકા ચંદાન ખયાલ નહીં.

ચુનાચે ચંદ નોકર ઓર ગુમાશતે તો જો કુછ હાથ લગા લેકર ચલદીએ, અબ ફકત દો—નીમક હલાલ નોકર રેહગએ. અફસોસ ઇસબાતકા હૈ કે ઊસ વકત અબુલ—હસન (મુલ્લા દોપીયાઝા) કીભી ઇતની ઊમર ન થી કે વો બાપકી દુકાનકો સંભાલ લેતા? ઓર હકીકત યે હૈ કે અબુલ-હસનકે યે દીન ખેલને ઓર ખાનેકે થે કે જીસમેં ઊસપર યે સદમે-અઝીમ પડા. બાપ ! હરચંદ ઊસે બેહલાતા, પીયાર કરતા, પર ઉસકે દીલસે એકદમભી માં—કા ખયાલ જુદા ન હોતા ; મગર યેભી ફકત ચંદરોઝ પીયારથા. અબુલ-મહાસનકી ઊમર ઉસ વકત ચોતીસ સાલકી થી, ઓર ઉસકે બીવીકે વફાતકો અભી છ મહીનેભી નહીં ગુઝરેથે કે ઊસને ઓર નીકાહ કર લીયા ; ઇસ ખયાલસે કે દુસરી બીવીભી સાબાજુન નીસા હી જયસી આએગી ? મગર યે ન મઅલુમ થા કે જન્નતકે મઝે બહોત દીનતક ઉઠાએ, અબ ઝરા દોઝખકીભી લોઝઝત ચખની પડેગી. ઈસ નઇ—બીવીકા નામ “ખસીમા” (ઝગડાલુ) થા કે જીસકે ખાવીંદકે સાથ મોહબ્બત વ શફકત ઊસકા નામહી બતાતા હૈ ? હકીકતમેં યે ઓરત અબુલ—મહાસનકી જોરૂ ન થી, બલકે ઊસકા ખાવીંદ કહીએ તો બજા હૈ !

જાહીલ, બદખુ, બદ-મીઝાજ, ગુસ્સા બાતબાત પર આતા થા. બેચારે અબુલ-મહાસનને ઊસકે સાથભી વહી બરતાઓ રખા, જો પેહલી બીવીકે સાથ થા. વો ઊસે મોમ સમજે હુએથા, મગર વો લોહાથી. ઊસકે મોડને (સીધા કરનેકો) કે લીએ નરમ ઊંગલીયાં દરકાર ન થીં! બલકે એક મઝબુત હથીયારકી ઝરૂરત થી. ગરઝ યે થી કે ઊસ ઔરત (નવી બીબી ખસીમા) કે હાથું અબુલ-મહાસન! નીહાયત આજીઝ આગયાથા.

કાએદાકી બાત હે કે સોત (સોકન) સોતકી અવલાદસે જલતી હે, ઔર વો બડી નેક-ઔરતેં હેં જો અપની સોતકી અવલાદકો અપની અવલાદ સમજતી હેં; લેકીન યે બાત બહોત કમ દેખનેમેં આઈ હે. અબ સુનો? કે બી-ખસીમાને મુલ્લા સાહેબકોભી તરેહ-તરેહકી અઝીયતેં દેની શુરૂ કીં. બાત બાતપર ઊનકો મારતી, ઊસકે ખાનેપર નીલ છુટતી; કપડાસોના ઔર નેહલાના તો દર કીનાર, કભી સીધે મુંહ બાતભી નહીં કરતી. અબુલ-હસનકો યે બાતેં દેખકર ઊસકા ગમ દમ બદમ ઔર તાઝા હોતા, ઔર ઝારોઝાર રોતા. પર યહાં કીસે ખીયાલ હોતા? બાપકો હરદમ ઊસ

કી તરફસે ખયાલ રેહતાથા, કભી કભી ઉસ ઔરતકો ફીકાહ-વ હદીસકે મસઅલે સમજાકર કેહતાકે દેખ ! અબુલ હસન યતીમ હૈ ? તુજે ઇસપર રહમ કરના ચાહીએ.

રૂબાઇ

યતીમ અઝ બે ગીરયદકે નાઝશ ખુરદ,
વગર ખશમ ગીરદકે બારશ બુરદ ;
ઇલ્લા તા ન ગીરીદકે અરશ-અઝીમ,
બ લરઝદ હમી ચું બે ગીરયદ યતીમ.

માઅની

યતીમકે રોનેપર લાડ ઉસકા ઉઠા, વર ન ઉસકે ગુસ્સે હોનેસે બરસાત જાતી રેહતી હૈ ; અગર નહીં તો ન પકડે કે અરશે-અઝીમ ! લરઝતા હૈ તમામ જબ રોતા હૈ યતીમ.

મગર વો (નઇ બીબી) અપને નામકી "ખસીમાં"થી ! ભલા ઇન બાતુંમેં કબ આતીથી ? વો વો કલમબંદ સલવા તે (ગાલીયાં) સુનાતીથી કે "નઉઝ—બીલ્લાહ." (અલ્લાહકી પનાહ !) જબ કભી અબુલ—મહાસન ઉસે કુછ સમજાતા, તો વો કેહતીકે "તુ અપને લડકેકો અપને ખીસેમેં ડાલકર રખ ? તું તો યે ચાહતા હૈ કે બહોતસા ખા ખાકર રાંડકા

સાંડ બને, આએ દીન બીમાર હોતા રહે. ઇસ મુએ લોઠે મસંડેકો ઇતના ખાનેકો કીસ ઘરસે આએગા? ઔર યે ફરક સીરી કીસસે હોગી કે ઇસે રોઝ નેહલાએ, ઔર કપડે બદલ વાએ? અગર બેટેકી અયસીહી ચાહત હે તો કોઇ લૌંડી ખરીદ લાકે વો હર વકત ઉસકે સોગમેં બેઠે રહે? "હાશા બીલ્લાહ" મુજસે યે નહીં હોગા."

અબુલ-હસન તો બચ્ચુંકે સાથ ખેલ-કુદમેં અપના દીન પુરા કર દેતા, મગર અબુલ-મહાસનકી જાનપર બુરી બની થી. કઇ વકત ઉસને યે ચાહા કે ઇસ ઔરતકો તલ્લાક દેદે! પર વો તો ઉસકે ગલે બંદહી ચુકીથી! વો ઉસે છોડના ચાહતાથા, મગર વો ઉસે કબ છોડાનેવાલીથી!?!

અગર અબુલ-મહાસન કભી ઉસકે સામને ઇસ કીસમકા ઝીકર કરતા તો હુઝારૂં કોસને (પીટના) સુનતા, જુત્યાં ખાતા; અફસોસ હે કે અબુલ-મહાસન! રોઝ બ રોઝ મુફલીસ હોતા જાતાથા. એક વો દીન થા કે લાખું રૂપ્યાકા કારોબાર હોતાથા, કહાં અબ યે હાલત હોગંઇ કે સારે દીન દુકાનપર બેઠા મખયાં હીલાતા, કોઇ બાતભી નહીં પુછતા!! સીરાજુન-નીસાકે ગમને ઉસે સુખાકર તીનકા કર દીયાથા.

ઈશ્વર ખૂન્ના-બરબાદી, ઔર બી-ખસીમાકી બાતુંને ઊસકે દીલકો જૂલાકર, કૈઅેલા કર દીયાથા; હુનકું કીસી (બેરાગી) સુરત નીકલ આઈથી. કપડે ફટે હૈં તો ફટે, મૈલે હૈં તો મૈલે!! ઊસેં કુછ ખયાલ નથા. ગરજ દો-બરસ ઈસી-તરેહ મુસીબતમેં પીટ-પાટકર ગુઝારે, અપને બચ્ચેકી તરફ (મુલ્લા સાહેબ) દેખતાથા! ઔર ઊસકી યતીમીપર ચોટલુ આંસુ બહાતાથા.

ઈસ વકત મુલ્લાકી ઉમર શુમાર બારા-બરસકી હોગી, ઔર વો ખસીમાકે હાથું (સોતેલી માકે સબબ) બહોત તકલીફમેં થા. હમ ઊપર બયાન કરચુકે હૈં કે મુલ્લા! અક લમંદ લડકા થા, ઔર ઊસપર સીરાજુન-નીસા (મુલ્લાકી સગી માં) કી તઅલીમને હુશયાર કરકે ઔરભી ઊસે ચમકા દીયાથા. અગરચે કુછ દીનું ઊસકી સગી-માં ઔર ઝીંદા રેહતી, તો મુલ્લા! એક બડા "અલ્લામતુદ-દહર" (ઝમાનેકા ચાલાક) હૌ જાતા. પર કયા કરે? કે લીખા હુવા તકદીરકા યું હીથા, કે વો ઇન મુસીબતુમેં રેહકર ઈધર ઊધરકી બાતુંમેં અપને અકલકો ખરચ કરે. ચુનાચે ઊસનેભી (મુલ્લાને) અબ જી મેં યે ઠાન લીયા કે જીસ તરેહ "ખસીમા" સે મુજે સતાતી

હે, મૈંભી ઉસકા નાકમેં દમ કરૂં.

ચુનાચે એક રોઝ મુલ્લા સાહેબને લાગ દેખકર ખુંટી પર (ઉમદા—ઉમદા કપડે જો ઉસને કહીં આને જાનેકે વાસ્તે રખ છોડેથે, દાતુંસે કહીં કહીંસે કતર ડાલે! કીસી જોડેકા કુરતા, તો કીસીકા પાંયજામા, ગરઝ તમામ જોડુંકા સત્યાનાસ કરદીયા! ઔર ઇસ કાબીલ ન રખેકે ખસીમા ઉન મેંસે કીસી જોડેકોભી પેહેન સકે.

એક દીન ખસીમાકે ભાઈકી શાદીથી, ઇસલીએ ઉસે અપને બાપકે ઘર ઉસ શાદીમેં શરીક હોના ઝરૂરીથા. ખુશી ખુશી, નહા ધોકર કપડે બદલનેકે લીએ ઘડડી નીકાલી, અબ જો જોડા નીકાલતી હે વહીં કતરા હુવા હે! "તુજે અલ્લાહકી માર! અલીકી ફીટકાર!! ઇલાહી? ચુહુ (ઉંદર) તુમ હેં ખુદા ગારત કરદે કે દેખોતો સહી મેરે કપડુંકા ઇન બદ નસીબુંને કયા હાલ કરદીયા!!! કોઈ જોડા ઇસ કાબીલ ન રખા! જીસે મેં અબ ઇસ વકત પેહનકર જાઊં?" ઉસને (ખસીમાને) હર કીસી જોડેકા કુરતા, કોસીકા પાએજામા મીલા કર પેહનના ચાહા, લાખ કોશીશકી પર એક જોડા દુસરે જોડેસે મેલ (બરાબર આના) ન ખાતાથા. બહોત ચોંખી, ચી

લ્લાઈ, અપને તઈં પીટપીટ લીયા "દેખો ! યે મીટગએ મંદુકમેં, જીસ તરેહ જા ઘુસે !!" મુલ્લા સાહેબભી એક કોનેમેં બેઠે હુએ ખસોમાકા યે સબ ચીખના, ચીલ્લાના સુન રહેથે ઔર ખુશ હો રહેથે; ઔર સબસે જીયાદા યું ખુશ હુએ કે ઉનકા દાઓં ચલ ગયાં. ગરજ જયસે તયસે થીગડે લગાકર, કપડે પેહન અપને બાપકે ઘર જા પોહંચી; ઔર મુલ્લા સાહેબભી ફરઝંદાના ઊસકે સાથ ગએ. યહાંતો ખસોમા બીલકુલ આઝાદથી (ખુદ મુખતાર) ઔર રહાસહા જો કુછ અબુલ-મહાસનકા (અપને ખાંવીંદકા) વહાં (ઘરપર) ખયાલ (ડર) થા, યહાં (બાપકે ઘર) વોભી નહીં રહા; અબ ઉસને મુલ્લા સાહેબકો ખુબ દીલ ખોલકર સતાયા.

મુલ્લા ! અગરચે પેહલેસે અકલમંદ ઔર હોશયારથા, પર યહાં અપની સોતેલી--માંકે ઘર આનેસે જો, ઝીલ્લત ઔર ખુવારી ઉસને ઉઠાઈ, ઊસકે સબબ દુન્યાકી ઇઝઝત ઔર ઝાલ્લતકા ખયાલ ઉસકે દીલમેં અચ્છી તરેહ પૈદા હો ગયાં; ઔર ફીર ખસીમાકી બાતેં ઊસે નાગવાર (બુરી) ગુઝરને લગીં. ચુનાચે વો બગૈર ઇજાઝતકે અપને બાપકે પાસ ચલાઆયા, ઔર ખસીમાકે સતાનેકે લીએ તદબીરેં સોચ

તા રહા. આખર ઊસને અયસી એક તદબીર કીકે, જીસસે ખસીમાકે તન બદનમેં આગ લગ ગઇ. શેહુરમેં એક દીવાંના ઔરત-શાહમીના! નામ પડી ફીરતીથી, એકદીન અબુલ મહાસન ઉસે રોટી ખાલાનેકે લીએ બહાનેસે ઊસે અપને ઘર લે આયાથા, ઔર ઉસમેં મસલેહત (હીકમત) યે થી કે ખસીમા યે બાત સુનકર શાયદ રાસ્તેપર આજાએ? પર યહાંતો "રૈગને-બાદામ ઝુશકે મી નમુદકા" (તેલ બાદામકા સુકા ઝાહીરહુવા) અસલ મતલબ ઝાહીરમેં આયા!

ચાર દીનકે બઅદ મુલ્લા સાહેબ! રોતે હુએ ખસીમાકે પાસ ગએ, ખસીમા ઊસે રોતા હુવા દેખકર ભાગનેકા સબબ પુછના ભુલ ગઈ ઔર પુછીકે તું કયું રોતા હે? ઊસ વકત મુલ્લાને કહાકે દો રોઝસે અબ્બાજાન! એક ઔરતકો ઘરમેં લે આએ હેં, ઔર કેહતે હેં કે વો કીસી શરીફ આદમીકી બેટી હે, ઔર હર વકત ઉસકી ખુબસુરતીકી તઅરીફ લોગુમેં કયા કરતે હેં. અકસર અવકાત તો ઉસકે પાસહી બૈઠે રેહતે હેં, ઔર બહોત જુલ-મુલકે ઊસસે બોલતે ચાલતે હેં; મગર બ-ખુદા અમ્માજાન! તુમહારે સામને તો વો એક ચુડેલ! મઅલુમ હોતી હે.

દે દીનતક તો મેરે સાથ નરમીસે પેશઆઇ, આજ ઉસને તુમ્હારા હાલ મુજસે પુછના શુરૂ કયા. પેહલે તો મૈં ચુપકાબેઠારહા, જબ ઉસને બહોત પુછા તો મૈંને બહોતસી તઅરીફ તુમહારી કરની શુરૂ કી, તુમહારી તઅરીફ સુનતેહી વો મુજસે બીગડ ગઈ. થોડી દેરકે બઅદ જબ મૈંને ઉસસે ખાના માંગા તો ઉસને મુજે ન દીયા, ઔર કહાકે જા તું ઊસી અપની ખુબસુરત મા—કે પાસ, જીસકી તું ઇતની તઅરીફ કરતા હે ?

યે કેહકર ફુટફુટકર રોને લગા. બેવકુફ-ખસીમા ! ઇસ બાતકે ભેદકો તો ન સમજી, ઉસ ઔરત ઔર અબુલ-મહાસનકો હજારહા ગાલયાં દેને લગી, ઔર અબુલ—હસનકે સાથ ફોરન અપને બાપકે ઘરસે ઊઠ ખડી હુઈ, ઔર કહા " હાં મૈં તો અભી ઊસ માલજાદીકો જાકર દેખુંગી ? કે વો કીસકી બચ્ચી હે, જો ઊસને મેરે ઘરમેં કદમ રખા ? " યહાં આકર દેખતી હે તો સચમુચ એક મોટીસી—ઔરત પલંગ પર બઠી હે ! દેખતેહી આગ બગોલા હોગઇ, એક કહી ! ન દો !! ઉતાર જુતી, તડાતડ મારની શુરૂ કરદીં કે "તુને મેરે ઘરમેં કદમ કયું રખા ? " વો ઔરતભી (દીવાની)

બડી મોટી ઔર તાકત વરથી, જબ ઊસને જીત્યુંકી પૌછાર (બાર) પડતી દેખી! ફૌરન ફુકની લે આ મૌજુદ હુઈ. ઔર ખસીમાકી ગત (મારના) બનાને લગી. અબતો ખસીમાંકો પુરા યકીન હોગાયા કે યે ઔરત જરૂર અબુલ—મહાસનકી નીકાહી હે, ઔર ઈસી સબબસે ઘરમેં અપના કબજા બોઠાના ચાહતી હે, ઔર મારકુટકર નીકાલ દેના ચાહિતી હે. અબતો ઝોરઝોરસે ચીલ્લાના ! પીટના!! શુરૂ કરદીયા. ઈધર શહમીનાબી (દીવાની ઔરત) ચીખને પીટને લગી, દોનું પીટ-કુટકર ખુનમ-ખુન હોગઇ. મોહલ્લેમેં ધુમધામ મચ ગઈ, મરદ-ઔરત-બચ્ચે, અબુલ-મહાસનકે પાસ પોહચને શુરૂ હુએ ઔર કહાકે મીયાં! તુમહારે ઘરમેં આજ અજીબ કોહરામ (મારકુટ) પડ રહા હે! ઝરા જાકર ખબર તો લો? યે બીચારા સુનતેહી ઊઠ ખડાહુવા, ઔર ભાગા-ભાગ ઘરકે દરવાઝેપર આન પોહંચા; દેખાતો દરવાઝા બંદ હે. અબ યુહાં અબુલ—મહાસન આવાઝપર આવાઝે દે રહા હે કોઈ નહીં સુનતા, રોને પીટનેકી બરાબર આવાઝ ચલી આતી હે. આખર મોહલ્લેમેં કીસીકે મકાનપરસે દીવાર ફાંદકર અંદર મકાનમેં પોહંચા, દેખાતો ખસીમા ઔર

શાહમીના થથમ-થથા (એક દુસરેકો લપટી હુઇ) હો રહી હૈ. ખ સીમાને જુંહી અબુલ-મહાસનકો દેખા ! શાહમીનાકો છોડ કર ઉસે ચીમટ ગઇ, ઔર દાડહી પકડકર લટક ગઈ કે "મુર્ઝે ! તુજે ખુદા ગારત કરે !! તુને મેરી બડી બેઇઝઝતી કરાઇ !!!" ઔર લુગા તાર કઇ જુત્યાં ઉસ બેચારીકે ભી રસીદ (લગાઈ) કીં. શાહમીના—દીવાનીને જબ દેખાતો વો ભી અબુલ—મહાસનહીકો લપટ ગઈ. ગરજ દોનુને માર મારકર "મોલાના-સાહેબકા" ભરકસ (કચુંમ્બર) નીકાલા. અબ અબુલ—મહાસનને દો-બલાઉંસે અપના પીછા છુડા, "લાહોલ" પડહતા હુવા બાહીર નીકલ આયા, ઔર મસ જીદમેં જાકર મુંહ હાથ ધોયા. કપડે સારે ચીંદી—બાંદી હો ગએથે, દુકાનસે કપડે ઔર મંગાકર બદલે ઔર ફીર વહાંસે વો અપના ઘરબાર ઔર બીવી-બચ્ચુંકો છોડકર કીસી તરફ નીકલ ગયા; નહીં મઅલુમ કે વો કહાં ચલા ગયા.

શાહમીના તો ખુદા ખુદા કરકે ઘરસે નીકલી, ઔર ખ સીમા કરીબુલ-મરગ હોગઇથી. અબુલ-હસન (મુલ્લા-દોપી યાઝા) પેહલે તો ખુશ હો રહાથા, જબ ઉસને બાપકો પીટાતે દેખાતો બહોત રંજીદા ઔર પીશેમાન હુવા, ઔર રોતા રહા.

હરચંદ છુડાનેકી કોશીશભી કી, મગર ફીરભી બચ્ચાહીથા, દોં—ચાર લાતેં-મુકી ખાકર અલગ હો ગયા, અબ ખસીઆ તો બેદમ હોકર પડ રહી, ઔર અબુલ-હુસન અપને બાપ કો ઢુંઢતા ફીરાં. હરએકસે પુછતાથા કે મેરે બાપકો તો કીસીને કહીં દેખાતો નહીં ? જહાં જહાં ઉસકે આને જાનેકે ઠીકાનેથે સબ જગેહ હો આયા પર કહીં ઉસકા પતા ન લગા, ઔર માયુસ હોકર રોતાહુવાં ઘર આયા. ખસીઆને ચારદીન તકતો અબુલ—મહાસનકા રસ્તા દેખા, ફીર સબ ઘરકા અસબાબ, કપડા—લત્તા સમેટકર બાપકે ઘર ચલી આઈ. યતીમ ! અબુલ—હુસન !!! એકતો પેહલેહીસે તંગ હો રહા થા, અબ બાપકો ન દેખકર ઔરભી પીરેશાન હોગયા. ફાકેપે ફાકે ગુઝરને લગે, કીસીને ઉસકો બાતભી ન પુછી; ઈધર ખસીઆકોભી ઉસકા ખીલાના પીલાના ખાર (કાંટેકે જયસા) ગુઝરને લગા. આખરકાર બેચારા અબુલ-હુસન ! એક કાફલેકે સાથ જો મકકા-મોઅઝઝમામેં હજકે વાસ્તે જાતાથા હોલીયા, ઔર યે ખયાલ કરતા જાતાથાકે શાયદ મેરા બાપ વહાં મીલજાએ ! યહાં આકર (મકકેમેં) ઉસને બહોતહી ઢુંઢા, મગર ઉસકા કહીં પતા ન મીલા. જબ યે યહાંસેભી

ના ઉમ્મીદ હોગયા તો ફીર હરએક કાફલેમેં અપને બાપકો ઢુંઢતા ફીરતા. ખાનેપીનેકે વાસ્તે ઊસકે પાસ કુછભી ન થાં, ઔર ન કુછ ઘરસે લેકર આયાથા. હાં ! ઇતના તો ઝરૂર થા, જીસ કાફલેકે સાથ યે જાતાથા, કાફલેવાલે બચ્ચા સમજકર ઉસે ખીલા પીલા દિતેથે. અબ ઇસે પેહલે કાફલેસેં (જીસકે સાથ મકકેમેં આયાથા) અલગ હુએ દો દીન હોગએથે, ઔર દોહી રોઝસે ફાકેસે થા, ઔર કસરત ભુખકે સબબ ઊસકી ટાંગું મેં અબ ચલનેકા દમભી નહીં રહાથા ; પીયાસ જુદા સતા રહીથી. હાય–અફસોસ !! કયા ઝમાના હે !?! એક વો દીન થા કે અબુલ—હસન (મુલ્લા સાહેબ) કી ખીદમતકે વાસ્તે દો–દો નૌકર મુકરરથે, ઔર સબ હાથું–છાઊં ઉસે રખતેથે ; યા અબ એક યે દીન હે કે ઊસે દો–દીન હુએ કે દાનાતક ઉસકે મુંહમેં નહીં ગયા. ઊસે ભીખ માંગનેભી તો નહીં આતીથી ? ઔર ન ઊસકા જી ચાહતાથા. સચ હે કે જો તમામ ઉમર અયસી નાઝો–નઅમતમેં પલા હો ? વો ઇસ મુસીબત !! ઔર ભુખ–પીયાસકી તકલીફકો કયા જાને ?

અબ અબુલ–હસન ! ગીરતા પડતા ઈશાન્ચુકે એક કાફલેમેં પોહંચા, જીસકે કાફલે–સાલારકા નામ અકબર–

અલી થા. યે શખસ શાહ—ઇરાનકી ફોજમેં "જરનેલ"થા, જયસે વહાંકી ઝબાનમેં (સરશપ) કેહતે હેં. જરનેલ અકબર નીહાયત ખુશ મીઝાજ ઔર સાહેબે-લીયાકત આદમી થા. અહલે કાફલાને અબુલ-હસનકો હેરાન-પીરેશાન ! ફીરતા દેખકર ઉસે જરનલ—અકબર—અલીકે પાસ લેગએ. અકબરઅલીને અબુલ-હસનસે અરબી ઝબાનમેં દરયાફત કયાકે તુમ કયા ઢુંઢતે ફીરતે હો ? ઉસને જવાબ દીયા કે અય સરદાર-કાફલા ! મેં અપને બાપકો ઢુંઢતા હું. અકબર—અલીને પુછાકે તુમહારા કયા નામ હે ? ઔર તુમહારે બાપકા કયા નામ હે ? ઉસને કહા કે મેરા નામ તો અબુલ હસન ! ઔર મેરે બાપકા નામ અબુલ મહાસન હે. ગરઝ જરનેલને ઉસકે હાલપર તરસ ખાકર ઉસે ખાના ખીલાયા, ઔર અપને નોકરકો હુકમ દે દીયા કે ઇસ બચ્ચેકો બહોત આરામ ઔર ઇઝઝતસે અપને સાથ રખો ? અબુલહસન ! અબ કાફલાકે સાથ રેહતા, ઔર હરએક શખ્સ ઉસસે પી યારો મોહબ્બતસે ગુફતગુ કરતા; અગરચે કીસી કીસમકી તકલીફ ઉસે ન હોને પાતી પર ઉસકે દીલસે કોઇ ઘડી બાપકી યાદ ન જાતી, ઔર અકસર અવકાત ખુબ રોતા. બાપ

કે ન મીલનેકે રંજને માં—કે મરનેકા ઝખમભી હરા કર દીયા. કુઈ કંઈ વક્ત ખાના ન ખાતા, ઔર મુંહ ઢાંપકર ઘંટું રોયા કરતા ! હીચકી બંધ જાતી !! અહલે કાફલાભી ઉસકી યે હાલત દેખકર આબ્દીદા (રોતે) હોતે ઔર ઉસકો (મુલ્લાકો) બહોત કુછ તસલ્લી વ તશફ્ફી કરતે રેહતે ; કાફલા સાલારસે લેકર અદના—અદના તક ઊસકી ખાતરદારી કયા કરતા.

ચંદરોઝકે બઅદ અબ યે ઇરાન પોહુંચ ગયા, વહાં જાકર ઉસકે ગમો-અલમમેં કુછ કમી હોગઇ ઔર અબ ખુશો ખુર્રમ રેહને લગા ; પર જબ કભી ઉસે અપને બાપકા ખયાલ આતા તો બહોત અફસોસ કરતા. ઇસ વકત ઇરાનમેં "શાહ-તેહમાસ્પ સીફવી"કી સલતનતથી ; ઔર ઇનહીં દીનુંમેં "નસીરૂદ્દીન-હુમાયુંન" શીરેખાન—અફગાનસે શીકસ્ત (હાર) ખાકર હીંદુસ્તાનસે અપને ચંદ નીમક હલાલુંકે સાથ ઇરાનમેં ચલા આયા થા. કરનેલ-બખ્શુલ્લાખાન જો હુમાયુંનકે સાથ આયાથા, જરનેલ—અકબર અલીસે ઊસકા બહોત દોસ્તાના થા ; ઔર ઇનદોનુંમેં ઇસ દરજાકા દોસ્તાના થા કે દોનુ ખાના સાથ બેઠકર ખાયા કરતેથે,

ઔર સૈરો–તમાશેમેં ભી સાથીસાથ રેહતેથે. બખશુલ્લાહ ખાનકો અબુલહુસનકી (મુલ્લાકી) આદત વ હુકીકત્, ઔર ઉસકી તરઝે–ગુફ્તગુ બહોત પસંદ આઇ. જબ હુમાયુંન વહાંસે બારા–હુઝારે સવાર લેકર હીંદુસ્તાનકો વાપસ આયા તો, કરનેલને (બખશુલ્લાખાને) જરનેલસે (અકબરઅલી) અબુલ હસનકો (મુલ્લા સાહેબકો) અપને દોસ્તકી નીશાનીકે તૌરપર માંગલીયા.

હુમાયુંનને ઇરાનસે પીછે આતે વકત કાબુલપર ઘેરા ડાલા, ઔર બહોત મુદ્દત તક દોનું હરીફુંકા મુકાબલા હોતા રહા; ઔર ઇસ લડાઇમેં કરમેલ બખશુલ્લાખાન મારા ગયા. અબુલ હસનકો અપને આકા (સેઠ) કે મરનેકા અઝહદ રંજ હુવા, મગર મુલ્લા ! ચુંકે પેહલેહીસે અયસી મુસીબતુંકા આદી (આદતવાલા) હોગયા થા, યહાંભી સબર કયા, ચુંકે લશકરકે અદના ઔર આલા લોગ ! સબ ઉસે જાનતે થે અપને સાથ ઉસેભી હીંદુસ્તાન લેગએ, ઔર “બાજન વારા” કે લડાઇકે બઅદ, જબકે મુસલમાનુંકી હુકુમત હીંદુસ્તાનમેં મઝબુત હોગઇ તો અબુલ હસનને દેહલીમેં રેહના શુરૂ કયા. ઇસ વકત ઉસકી ઉમર શુમાર “પંદરા–

સોલા" બરસકી હોગી કે ઉસને ઝમાનેકી નઇરંગયાં! ઔર ઉલ્ટ-પાલ્ટ દેખકર દુન્યાસે મુંહ મોડકે શમસુલ-ઉમરા મહુંમદખાન લોદીકી મસજીદમેં ગોશા—નીશીની (અલગપના) ઈખતીયારકી; ઔર વો અકસર અવકાત "અવરાદ ઔર વઝાયફમેં" મશગુલ રેહતા. અહલે મોહલ્લા, અરબ ઔર ખાનદાની હોનેકે સબબ, ઊસકી ઇઝઝતો—તૌકીર કયા કરતેથે કે જીસ તરેહ આજકલ કીસી બડે "અફસર"કી તઅઝીમો—તૌકીર કરતે હૈં. એકતો-યે સબબ થા કે અહલે ઇસલામકી અમલદારી થી, દુસરી-મુલ્લા ખાસા સાહેબે-લીયાકત આદમી થા; ઈસકે સીવા વો (મુલ્લા) અરબકા રેહને વાલા હોનેકે સબબસે કાબીલે-તઅઝીમ થા. ચંદહી રોઝમેં વો દેહલીમેં મશહુર હો ગયા, ઔર ખાસો—આંમમેં ખાસી ઇઝઝત! ઔર હરજાપર રસાઈ પૈદા કરલી.

અબુલ-હસનકા "મુલ્લા-દોપીયા ઝા" નામ મશહુર હોનેકા સંબબ.

એક દીન મુલ્લા સાહેબ! કીસી અમીરકે યહાં દઅવત મેં ગએ, ઊસ અમીરને ઉનકી બહોત-તઅઝીમો તકરીમ કી, ઔર હર કીસમકે ખાને ઉનકે વાસ્તે પકવાએ. ગરઝ જબકે દસતર—ખુવાન બીછાયા ગયા તો ઊસપર તરહા-તરહાકે ખાને ચુને ગએ; જયસાકે હમ અભી ઉપર લીખ આએ હૈં. મુલ્લા સાહેબકો એક કીસમકા પુલાઓ બહોત ભાયા. પાસહી એક ઔર શખ્સ બૈઠે હુએથે, પુછાકે "ઇંત આમચે કીસંમ અસ્ત?" (યે ખાના કૌનસી ઝાતકા હૈ) ઉનહોંને જવાબ દીયા "અઝકીસ્મ આશ અસ્ત" (ચાંવલકે કીસમસે હૈ) આપને, દરયાફ્ત કયા કે "ઇંરાં ચીમી ગોયંદ" (ઇસકો કયા કેહતે હૈં) જવાબ દીયા કે "દો-પીયાઝા" મુલ્લા સાહેબ! બહોત ખુશહુએ, ઔર કહા સુબહાનલ્લાહ કયાંહી ઉમદાખાના હૈ! જબ તકકે "દો-પીયાઝા-પુલાઓ" દસતર ખુવાન (સુફરેપર) પર ન હોગા, મૈં કીસીકી દઅવત કુબુલ ન કરૂંગા!!

ચુનાચે ઉનહોંને (મુલ્લાને) અયસાહી કયા. જબ કભી કોઈ ઉનકી દઅવતકા બુલાવા લેકર આતા, તો પેહલે ઉસસે યેં પુછ લેતે કે "દો-પીયાઝા—પુલાઓ" ભી પકાયા હૈ ! યા નહીં ? ખુશ-મઝાક (મસખરે) ઔર ઝરાફત-પસંદ (હસમુખે) લોગું ને મુલ્લાકા નામ ઉસ વકતસે "દો-પીયાઝા" રખ દીયા ઔર ખાસો—આમમેં ઇસી નામસે મશહુર હોગએ.

મુલ્લાકી ખુશ ઇલહાનીસે કુરઆન-શરીફ પડહનેને, હરએક અમીરો-ગરીબકો અપના દીવાના કર રખાથા. ચુનાચે શેહરકે બડેબડે ઊમરા ! ઊસકો બુલાયા કરતે. ખુસુસન "અબુલ ફઝલ ઔર ફૈઝી" (અકબરકે દરબારમેં બડે શાએર થે) કો તો ઉસસે એક તરહાકી મોહબ્બત હો ગઈથી ; યહાંતક કે યે દોનું (અબુલ ફઝલ આર ફૈઝી) કભી ખુદભી ઉસકે પાસ મસજીદમેં આયા કરતે. ઔર જબ દેહલીસે બાહીર જાતે તો હમેંશા ઊસસે (મુલ્લાસે) ખતો-કીતાબત રખતે.

ફૈઝીને એકદીન મૌકા પાકર મુલ્લાંકી ખુશ-ઇલિહાની ઔર ઉસકી શરાફત, ઔર તેઝફહમીકા હાલ અકબર બાદશાહકે હુઝુરમેં બયાન કયા. ચુંકે ઇસ બાદશાહકી તબીઅત રંગારંગકા નમુનાથી, ઔર ઊસકે દરબારમેં કયા હીંદુ ! કયા

મુસલમાન ! હરકીસમકે સાહેબ-કમાલ લોગ ઈઝઝત પાતે થે. ફોરન હુકમ હુવા કે તલબ કયા જાવે ? ઉસી વક્ત ફૈઝીને લાયક-દો આદમી ભેજકર દેહલીસે બુલવાં લીયા, ઔર દીન-ઈલાહીકે ઇબાદત ખાનાકા કામ ઉસકે સીપુરદ કર દીયા. અવ્વલ-અફવલ મુલ્લાને ઈસ ખીદમતકો નાપસંદ કયા, ફીર જબકે અબુલ-ફઝલ ઔર ફૈઝીને ઉસે અકબરકી તદબીરે-મુલકી સમજા-દીતો વો ખામોશ હો રહા. ઔર અબ મુલ્લા ! અયસે કદરદાન બાદશાહકે પાસ પોહુંચ ગયા કે જો ઉસકે કમાલકો સમજતાથા, ઊસકી પુરી કદરદાની કર તાથા. ચુકે મુલ્લાકો પેહલેહીસે મસખરા પનેકી, ઔર ખુશ તબઈકી આદત હોગઇથી, ઔર સાથહી ઉસકે ચાલાક-અક લકા ઔર હોશયારભી અયસાથા કે ઉસકી હરએક બાત મતલબસે ભરી હુઇ, મસખરેપનેકી ઔર જોહરે-લીયાક તસે આરાએસ્તા થી. યે બાત તો અસલ તવારીખુંસે અચ્છી તરેહસે મઅલુમ હો સકતી હે કે અકબરકા ઈરાદા હીંદુઓંકો ઓર મુસલમાનુંકે સાથ શીરો-શકરકી તરેહ મીલાકે રખનાથા. ચુનાચે વો અપને ઈરાદેમેં ફતેહમંદ હુવા, ઔર અપને વકતમેં અયસી બાદશાહી કરગયા ! કે આજતક

કીસી બાદશાહકો નસીબ ન હુઇ.

અકબરકે નોકરોમેં એક બનયા "બીરબલ—નામ" બ હોત મશહુર આદમી થા. યે શખ્સ (બીરબર) હમેશા બાદ શાહકો "બ્હાન-મતીકે તમાશે, ઔર ભાંડોંકી નકલે" સુના કર ખુશ કયા કરતાથા. ચુંકે હોસ્યાર ઔર મસખરા આદ મીથા ! ઇસલીએ બાદશાહકે મીઝાજમેં ઉસને કુછ દખલ પા લીયા ા. મુલ્લા ! બીરબલસે બડી મટ્ટી-પલીદ કયા કરતાથા, ચુંકે તહઝીબકે સાથ (આદાબ મજલીસકા ખયાલ રખકર) મીલાકે હંસી કરતાથા ; બઅઝ વકત બાદશાહકોભી ન ભુલતાથા.

કુછ દીન હુએ કે જામે-મસજીદકે નીચેસે એક કીતાબ હાથોં-હાથ મેરે હાથ લગ ગઈ, યે કીતાબ કશમીરી કાગઝ પર નીહાયત ખુશખત ઝબાન ફારસીમેં લીખી હુઈથી. ઉસ કા નામ "અરઝંગ-લતાયફ" હૈ, ઔર તીનસોસે ઝીયાદા, ઉસ કીતાબમેં લતીફે હોંગે. જીસ કદર કીતાબ મઝકુરકો (અરઝંગ—લતાયફ) કીડોંને ખાયા હૈ, ઊસસે બઢકર ઊસે (કીતાબકો) ફાયદામંદ ઔર મુફીદભી બના દીયા હૈ.

૧૩—રજજબ સને ૧૧૮૯ હીજરીમેં "શેખ-વહીદુદ્દીન

પાનીપતીને” ઇસ કીતાબકો લીખકર પુરી કયા. ઔર સનો તારીખકે સાથહી “મોઅલ્લફ” (ઇસ કીતાબકા જમઆ કરનેવાલા) યે બાત અપને કલામકી—સીદાકતકે લીએ લીખતા હૈ કે કીતાબ મઝકુરેમેં કીસી તરેહસે ઝીયાદતી ઇબારત, યા દુસરે અલફાઝકો અપની તરફસે નહીં મીલાયા. જીસકદર સહીહ સહીહ મુલ્લા, દોપીયાઝા ! ઔર બીરબલકે લતાયફ ઊસે મીલ સકે, કુછભી કમો—ઝીયાદા કરનેકે બગૈર ઇસ કીતાબમેં લીખ દીએ હૈં.

અયસા મઅલુમ હોતા હૈ કે યે કીતાબ કીસી શૌકીન ઝરાફત—પસંદ અ ીરને લીખવાઇથી; ઇસલીએ મૈંનેભી થોડે “લતીફે” દીલકો ખુશ કરનેકે લીએ ઊસી કીતાબસે (અરઝંગ-લતાયફ) નકલ કરકે લીખ દીએ હૈં, તાકે પઢનેવાલે ઇસ કીતાબકે ખુશ હોવેં.

તમામ શુદ—સંર ગુઝશ્ત,

યાને

તવારીખે મુલ્લા દોપીયાઝા.

મુલ્લાકા-મસખરાપના !

લતીફા.

૧

એક દીન અકબર બાદશાહ દરબારમેંસે ફારીગ હોકર મેહુલમેં તશરીફ લીએ જાતેથે, મુલ્લા દો—પીયાઝાભી ખીદમતમેં મોજુદ થે. ચુંકે ગરમીકા વકત હોગયા થા, ઇસલી એ બાદશાહને અપના ચોઘા (જુબ્બા) ઉતારકર મુલ્લાકે કંધેપર ડાલદીયા. શાહઝાદાભી સાથ થા, ઊસનેભી બાપકો દેખા-દેખી ! અપના જુબ્બા ઉંતાર મુલ્લા સાહેબકે કંધેપર ડાલદીયા. ઉસ વકત બાદશાહને ફરમાયા કે મુલ્લા! અબતો તુમપર "એક–ગધેહેકા બોજ હોગયા ?" જવાબ દીયા કે જહાંપનાહ ! "એક ગધેહેકા નહીં ! બલકે દો—ગધેહુંકા." ફકત.

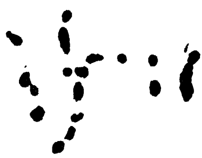
લતીફા.

૨

દરબારમેં મુલ્લા સાહેબ ! બહોત ઊમદા પઘડી બાંધ કર જાયા કરતેથે. એકદીન બાદશાહકે સામને અપની પઘડી

કી તઅરીફ કર રહેથે કે બીરબલને કહા, કે હઝરત ! યે પઘ- ડી બીલકુલ નીકમ્મી બંધહી હુઇ હૈ ? મૈં કલ ઇસસે ઊમદા. દસતાર બાંધકે આઊંગા. ગરઝ દુસરે દીન બીરબલ ઈકરાર કે મુવાફીક, ખુબ આએનેમેં દેખકર પઘડી બાંધ ! દરબારેમેં પોહચે. બાદશાહને બીરબલકી પઘડી દેખકર મુલ્લાસે કહા કે મુલ્લા ! "યે પઘડી ! તુમહારી પઘડીસે અચ્છી બંધી હૈ ?" મુલ્લા સાહેબને ફૌરન જવાબ દીયા કે ખુદાવંદ ! ઇસને (બીરબરને) અપની જોરૂસેં બંધવાઈ હૈ ? બાદશાહને કહાકુ ભલા ઇસ બાતકી સનદ કયા ? મુલ્લા સાહેબને ઝટ અપની પઘડી ઉતારલી, ઔર કહાકે બીરબલભી ઉતારે, અબ હમ દોનું સાથ પઘડી બાંધે ! મુલ્લાને ફૌરન વયસીહી (જયસે પેહલે બાંધ આએથે) પઘડી બાંધલી, મગર બીરબલસે ન બાંધી ગઇ. તબ બાદશાહને મુસકરાકર યે ફરમાયા કે બીરબલ ! મઅ- લુમ હુવા કે જો કામ તુમસે નહીં હોસકતા, અપની બીવી સે કરાતે હોગે ? બીરબલ બહોત શરમીંદા હુવા.

લતીફા.

૩

એક દીન મુલ્લા સાહેબ ! કીસી ફીકરમેં નરકથે ઔર ઝમીનકી તરફ દેખતે હુએ ચલે આ રહેથે. બીરબલ ! બાદશાહકે હુઝુરમેં મૌજુદ થા; ઉસને મુલ્લા સાહેબકો શરમીંદા કરના ચાહા. પુછને લગાકે મુલ્લા સાહેબ ! ઝમીનુમેં કયા દેખતે હો ? કહા લાલા સાહેબ ! બહોત દીનુંસે મેરે વાલીદ જાતે રહે હેં, ઉનહેં દેખતા હું. બીરબલને કહાકે અગર મૈં આપકો બતાદું તો કયા દોગે ? કહાકે "સારા આપકા" (યાને મેરે બાપકો તુજહે દીયા.)

લતીફા.

૪

અકબર બાદશાહકે ખીદમતગારૂંમેં એક લડકા ઇરાની થા. યે લડકા ! બડાહી ચુલબલા (છીછોરા) થા હવાકી તરેહ ઉડતા ફીરતાથા; અભી યહાં ! અભી વહાં. એકદીન મુલ્લા સાહેબને ઉસે નસીહતકે તૌરપર કહાકે "બાબા !

ઇ શોખારા વલકુન ? વ ઇલ્લા ઝહમત મીકશી.” (બેટા ! ઈસ મસતીકો મોકુફ કર ? નહીં તો મુસીબત ઊઠાયગા.) લેકીન જવાબ દીયાકે “આગા ! ચે કુનમ ? કે ગીલ–મરા હમચુનીં સીરશોઅંદ ” (સાહેબ ! કીયા કરૂં મૈં ? કે તબીઅત મેરી ઇસીતરેહકી બની હૈ) મુલ્લા સાહેબ ! જલગએ ઔર ખફા હોકર જવાબ દીયા કે “ગીલ તુરાનેક સીરશતઅંદ ? વલે લકદ કમ ખુરદ અસ્ત” (માટી તેરી અચ્છી બની હૈ, મગર ઝકર થોડા ખાતી હૈ.)

લતીફા.

એકદીન બાદશાહને બીરબલસે પુછા કે વો કૌનસા કામ હૈ કે “જોકીકરે બદી હાંસીલ હો ? ” બીરબલને જવાબ દીયા કે જહાંપનાહ ! ઇસકામકો મુલ્લા–દોપીયાઝા! ખુબ જાનતા હૈ. બાદશાહને ફૌરન દો–ચોબદાર મુલ્લા સાહેબકો બુલાનેકે વાસ્તે ભેજ દીએ. મુલ્લા સાહેબ આએ તો બાદશાહને ઊનસે દરયાફત કયા. ઊનહોંને જવાબ દીયા કે ખુદાવંદ ! ભુખકે સબબ મુજસે બાત નહીં કી જાતી. બાદશાહને ફૌરન દારોગે-બાવરચીકો હુકમ દીયા કે મુલ્લાકે વાસ્તે ખાના

લાઓ ? મુલ્લા સાહેબ ખાનાખાને બાહેર જાને લગે ! બાદ શાહને હુકમ દીયા કે નહીં હમારે સામને બેઠકર ખાઓ ? આખરકાર જબ મુલ્લા ! ખાના ખાચુકે તો ફીર બાદશાહને પુછા, મુલ્લા સાહેબને કહાકે હુઝુરકો બતલાતે દીસા ? બાદ શાહને ફરમાયા હમ નહીં સમઝે ? જવાબ દીયા કે હુઝુરને મુજકો નીહાયત ઉમદાખાના ખીલવાયા ! ભુખકી આફત જાનકાહસે બચાયા !! ઇસસે બહેતર ઔર કયા નેકી હો સકતી હૈ ? મગર ચુકે હુઝુરને અપને સામને ખીલવાયા, તો અંદાસે શરમકે સબબ કુછ ખાયા ન ગયા. ઔર જીસકદરકે મૈને ખાયા વો ખાના નહીં ખાયા ? બલકે "લુત્ફે-જીગર" ખાયા. પસ ઈસીપર હુઝુર સમજ લે કે હુઝુરકે નઝદીક નેકી ઔર મેરે નઝદીક બદીહુઇ ! બાદશાહ બહોત ખુશહુએ.

લતીફા.

૬

એકદીન એક પીંદતજીને કહાકે (અકબરકો) હુઝુર ! સુબા સુબોહકો દો-કવ્વે એક જગેહ બૈઠે હુએ દેખના બડા નેક શીગુન હૈ. બીરબલ ! પાસ બૈઠા હુવાથા, યે સુનતેહી કેહને

લગા કે હુઝુર ! બેશક પીંડતજી—મહારાજ બહોત દુરૂસ્ત કેહતે હેં. બાદશાહને ફરમાયાકે બીરબલ ! જબ કભી સુના હકે વકત "દો-કવ્વે" એક જગેહ દેખોતો હમેં ઝરૂર ખબર દેના. ઈત્તફાકસે કહીં એક દીન દો—કવ્વે એક જગહ બેઠે હુએથે, બીરબલ દૌડતા હુઆ બાદશાહ પાસ પોહુંચા. દેખાતો બાદશાહ ! ઉસ વકત સોએથે. ગરઝ કે બાદશાહકો જગાયા, સરદીકે દીનથે ઔર ઉસ વકત બાદશાહ આરામ-ખાસમેં થે; બીરબલકા જગાના બહોત નાગવાર ગુઝરા. આનકર દેખા તો વહાં એકહી કવ્વાથા ! બાદશાહને બીરબરકો ગુસ્સેમેં આકર દો-તીન ધોંસે લગાદીએ. મુલ્લા સાહેબકો ઈસ બાત કી ખબર લગી, ઊસી દીન બાદશાહકી ખીદમતમેં એક ઠાકરને "દોલા" નઝર કયા. મુલ્લા સાહેબને ઊઠકર ઔર હાથ બાંધકર અરઝ કીયાકે જહાંપનાહ ! અગર હુઝુરભી "દો-કવ્વે" દેખતે તો યે દોલા ! મીલતા, ઔર જીનહોંને દો-કવ્વે દેખે ઊનકાં હાલતો હુઝુરકો માલુમ હે ? બીરબલ અપને દીલમેં બહોત શરમીંદા હુવા.

લતીફા.

૭

એક દીન બાદશાહને બીરબલસે કુછા કે બીરબલ! ઔરતેં નાકમેં "નથની" કયું પેહનતી હેં? બીરબલને જવાબ દીયા કે જહાં પનાહ! નથસે ચેહરાકી ખુબસુરતી બઢ જાતી હે ઇસલીએ ઔરતેં ઉસે પેહનતી હેં. મુલ્લા સાહેબ ભી વહીં મૌજુદ થે કહાકે ખુદાવંદ! નથનીસે ચેહરેકી ઝીનત મનઝુર નહીં હે, બલકે જીસતરેહ હલકા બગોશ (કાનમે બાલી) હોના ગુલામીકી નીશાની હે, ઈસી તરેહ હલકા—દર બીની (નાકમેં નથ) ઈતાઅત વ બંદગી (તાબેદારી) કી અલામત હે. બાદશાહ! બહોત ખુશ હુએ કે યે હકીકતમે સચ હે.

લતીફા.

૮

ઔર બયાન મુલ્લા-દોપીયાઝાકી વફાતકા.

હમ ઉપર બયાન કરચુકે હેં કે મુલ્લા સાહેબકો એક

બર-બાદશાહ ! બહોત અઝીઝ રખતાથા; ન ફકત મેહફલ મેંહી મુલ્લા ! શરીક રેહતેથે, બલકે લડાઇકે ... ... અ કસર ઉનહેં (મુલ્લાકો-અકબર) સાથ રખતાથા. ... ... દીનકા ઝીકર ... કે અહમદ ...નગરકી લડાઇમેં બાદશાહ ! ખુદ ... સાલાર થે. ફોજશાહી અહમદ ...નગરકો ઘેરે હુઈ પડીથી, ... તમામ દીનકે ગોલાબારો ... ઓર તેગ...નીને ફતેહકી ઉમ્મીદ બાંધ દીથી. રાતકે વકત તમામ ઊમરા—વુઝરા ! ખીમેશાહીમેં જમઆ હોકર દીન ભરકે લડાઇકી તઆરીફ કર રહે થે. એકને કહા ઉમ્મીદ હે કે "કીલઆ" કલ ફતહા હોજા એગા; દુસરેને કહા કલ કૈસે ! હુઝુરકે-ઇકબાલસે ગોયા આજ હી કીલઆ ફતહા હુવા રખા હે, ...સરેને કહાકે ઇસ અદના ઓરતકી કયા હકીકત હે કે હુઝુરકે ગુલામુકાભી મુકાબલા કર સકે? ઉસ વકતમેં "ચાંદ—બીબી" ઊસ ઇલાકેકી (...નગરકી) હાકમથી. યે ઓરત ! બડી સમજદાર, વ અકીલ, ઓર બહાદુરથી. મુલ્લા સાહેબ બોલે કે યે હુઝુરહી કી બુલંદ—ઈકબાલી ઓર ઊલુલ—અઝમી હે કે ઇસ ઓરતકા મુકાબલા કરને આએ ! વરના હઝરત ! ઇસ ઓરતકા મુકાબલા તમામ જહાંકી બાદશાહતે નહીં હો સકતા ?

બાદશાહ મુલ્લાકે ઇસ "લતીફે" (તાઅન) કો સમજ ગએ, ઓર જો લોગકે જંગો–જદલકી ઓર બાદશાહકી શુજાઅત,

કી મરદાનગીકી તઅરીફ કર રહેથે શરમીંદા હુએ. બાદ શાહ ! [illegible] આઝમને ખયાલ કયાકે અગર યે કીલઆ ફતહ [illegible] તો ઔરતકો શીકસ્ત દી ! ઔરતકો શીકસ્ત દેના શુ[illegible]અતસે દાખીલ નહીં, ઔર અગર [illegible] ખાઈ, તો દુન્યામેં રૂસવાઇ હુઈ. [illegible]-બખશી કર આગ રાહકી (પાયતખ્ત) તરફ રવાના હુએ.

મુલ્લાકે વફાતકા હાલ.

મુલ્લાકો સફરો[illegible]કો તકલીફ ઔર આબો-હવાકે બદલનેસે બુખાર આનેલગા, ઔર દીન-બદીન ઝીયાદા હોતા ગયા. જબતકકે મુલ્લામેં કીસી કદર તાકત રહી, બાદશાહકે પાસ આતા રહા ; જબ બીમારીકે ઝોરને ઉસકો બીલકુલ કમ તાકત ઔર સુકાકે કાંટા કરદીયા તો લાચાર વો બાદશાહકે પાસ ભી ન આ સકતાથા. ચુનાચે બાદશાહ ઉસકી બીમાર પરસીકે વાસ્તે હરરોઝ આદમી ભેજા કરતે. યે સબ કુછ થા, ચુંકે સફરકા મોકા થા ઇસલીએ ઉસકા ઇલાજ અચ્છી તરહા ન હોસકા, ઔર મરઝ બડહતા ગયા ; ઔર આખરકાર મરઝ ઇતના બડહાકે વોલાઇલાજ હોગયા.

મુલ્લા ! બુખારકી શીદ્દત ઔર બેહોશીકી આલમમે અકસર અવકાત ચીલ્લાતા, ઔર અ   યાદ કરતા, ઔર ઝારો—નઝાર રોતા. ઇ   ઝા હીર હે તા હૈ કે બામારીમેં ઉસ   દેખરખ નહીં હુઈ. કાયદા હૈ કે મુસીબતકે   —બાપ ઝરૂર યાદ આયા કરતે હૈં. હાય-અફસોસ !! દુન્યા ! અજબ બે વફા કી જગેહ હૈ !!! એક ઝમાનાથા   ક વહી મુલ્લા ! જો ઇસ વકત બુખારકી હાલતમેં પીયાસા પડા હૈ, ઔર કોઇ દો-ઘુંટ પાનીકી નહીં પીલાતા ! વો કીમ નાઝો નઅમતસે પલા હુવા હૈ ? ઔર કયસે બડે અમીર ધીરાનેક ઝાદા (ફરઝંદ) હૈ ?

તંદરૂસ્તીકે વકત લોગ ! ઉસકે ઈશારાકે સાથ દરયા બહાનેકો મૌજુદ થે ; હાય ! યે કયા નાઝુક મુકામ હૈ કે અબ ઇસી હલકમેં કોઇ દો—કતરે પાનીકેભી નહીં ટપકા તા ? દુન્યાકી બેવફાઇ ! ફકત આજહીસે નહીં. બલકે હમેં શાસે ઇસ ની બે વફાઇ યુ હી ચલી આતી હૈ. ગરઝ ઇસ હ ત તમેંભી મુલ્લા લશકરકે સાથ કુચ   ..યા, સુખપાલ (પાલખી-દોલી) મેં તો પડાથા, પર દુઃખ ઉસકા દમ બદમ ઝીયાદા હોતા જાતાથા ; ઔર આખરકાર ૧૫ રમઝાંન, સને ૧૦૬૦

...જરોમેં (૬૦) સાલ-બરસકી ઊમરકે બઅદ, ઇસ દારફાની ... બાઝમ્ ગયા"

... ય: તો ઔરતકો ... મુદ સાથ તમામ દરબારીયુંને ઊસકે જનાઝ... દાખીલ નહીં..., જંગલમેં જનાઝેકી નમાઝ પડહી ગઇ, ઔર ... ઊસકે સામને "કસબે-હુંડયામે" દફ્ન કરાકર રોતે હુએ ઔર અફસોસ! કરતે હુએ, વાપસ (અપને મુલકમેં) ... આએ. કીસી મસખરેને કહાકે વાહ! ભઇ!! "દો—પીયાઝા! મરકરભી હુંડયામેં રહા!?!"

શેઅર

મનઝલે ઐશ કહાં હૈ યે સરાએ ફાની!
રાતકી રાત ઠહરજાએ? ઠેહરનેવાલે.

તમામ શુદ.

✻ ✻ ✻ ✻ ✻ ✻ ✻ ✻ ✻ ✻ ✻ ✻ ✻ ✻ ✻ ✻ ✻

બકલમ-ખાકસાર,

કાઝી ઇસ... -કાઝી મોહમ્મદ માંવા,

પોરબંદરી.

✻ ✻ ✻ ✻ ✻ ✻ ✻ ✻ ✻ ✻ ✻ ✻ ✻ ✻ ✻ ✻ ✻